

TÜRKÇE – ARAPÇA ARASINDAKİ SÖZCÜK İLİŞKİLERİ

RELATIONS BETWEEN TURKISH AND ARABIC WORDS

ИНТЕРВАЛ ОТНОШЕНИЙ ТУРЕЦКИХ - АРАБСКИХ СЛОВ

Doç. Dr. Ali AKAR*

ÖZET

Yaklaşık bin dört yüz yıllık bir tarihî geçmişi olan Türk-Arap ilişkilerinin önemli bir boyutu da dil alanıdır. Arapça, X. yüzyıldan itibaren Türkçeye başta dinsel alan olmak üzere çeşitli alanlarda çok sayıda sözcük vermiştir. Buna karşılık, Türkçeden de Arap lehçe ve ağızlarına çeşitli kavram alanlarına ait pek çok sözcük geçmiştir. Bu makalede dil ilişkileri bağlamında Türkçe ve Arapça arasındaki karşılıklı leksik ödünçlemeler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dil ilişkileri, Türkçe, Arapça

ABSTRACT

One of the important sides of the relationship between Turkic and Arabic that has about one thousand and four hundreds-year history is the language. Arabic lent a wide range of words in varrious fields to Turkish especially about religion since 10th century. On the other hand has many words belong to various conceptual fields from Turkish to Arabic. In this article, mutual leksikal borrowings between Turkish and Arabic will be evaluated in the context of language relationships.

Key Words: Language relationships, Turkish, Arabic

РЕЗЮМЕ

Около тысячи четырех сот лет исторического прошлого Турецко-Арабских взаимоотношений существенно повлияло и на язык. Арабский, начиная с X века сначала в сфере религии, а потом и во многих других сферах дал очень много слов в Турецкий. В замен этого, с Турецкого тоже в Арабский диалект и наречие вошли слова понятия которые употребляются в разных сферах. В этой статье будет проведен анализ Турецкого и Арабского языков и их взаимоотношений в взаимном займе лексических выражений.

Ключевые Слова: Языковое взаимоотношение, Турецкий, Арабский.

---

* Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü–Muğla/
TÜRKİYE

Türkler, İslam ordularıyla her ne kadar 751 yılındaki Talas Savaşı'nda karşılaşmış olsalar da, Müslümanlığı bu tarihten başlayarak yüzlerce yıl sürecek farklı sosyal ve siyasi şartlar altında kabul etmişlerdir. VII ve X. yüzyıllar Emevi ve Abbasi ordularının İran ve Batı Türkistan'ı fetih süreçleri ile geçmiştir. Abbasiler döneminde önce askerî, daha sonra da siyasi alanda İslam uygarlığının başat bir unsuru olan Türkler arasında Müslümanlık toplum katmanları arasında aşama aşama yayılmış, buna koşut olarak Türklerin toplumsal yaşantılarında köklü değişimler meydana gelmiştir. Türkler Müslümanlıktan önce ve sonra da çok değişik uygarlık ve dinlerin kültür dünyalarına girmişler, fakat bunların hiç biri, onların hayatında İslamiyet kadar etkili ve kalıcı olmamıştır. Nitekim Müslümanlık, Türkler arasında yalnızca bir din olarak kalmamış, Türk kültürünün birçok kurumunu da esaslı bir biçimde etkilemiştir.

Diğer yandan kültürün en önemli simgesi ve taşıyıcısı olan dil de bu toplumsal etkileşimden nasibini almış, Arapça ile Türkçe karşılıklı olarak kelime alış-verişi olmuştur. Bu makalede Türk – Arap ilişkilerinin dil boyutu ele alınacaktır.

1. KÜLTÜREL DEĞİŞİMİN ARACI OLARAK DİL

Sosyal ve siyasi değişimlerin en açık olarak görüldüğü alanların başında dil gelmektedir. Diller, sosyolojik değişimin aynası gibidir. Bu yönüyle artzamanlı tarih, antropoloji, etnoloji ve sosyoloji araştırmalarında öncelikle dil kaynaklı yazılı metinlere başvurulur.

İnsanlar, bütün toplumsal ilişkilerini dille yürüttükleri için diğer toplumlarla ve kültürlerle münasebette de dilin belirleyici rolü vardır. Toplumlar arasındaki kültür ilişkileri aslında birer dil ilişkisi olarak başlar, daha sonra edebiyat, musiki, mimari, mutfak kültürü... gibi alanlarda gelişerek devam eder. Kısaca, kültür ilişkileri aslında öncelikle dil ilişkileridir.

Dil değişimleri, kaynak dil (“verici dil”) – hedef dil (“alıcı dil”) bağlamında gerçekleşmektedir. Dil ilişkileri daha çok kültürel öğelerin birbirinden kopyalanması şeklinde gelişir. Kopyalanma süreci uzadıkça dilin gramer alanında da etkileşimler oluşmaya başlar. Bu alış-verişte hâkim halk yahut kültürün dili kaynak dili kopyalanır. Türkler X. yüzyıldan itibaren Arap dünyasında askerî ve siyasi bakımdan egemenlik kurmalarına karşın, dil değişimleri alanında bu ilişki tersine bir seyir takip ederek Arapça kaynak dil konumunda olmuştur. Tabii, bu konuda Kur'an'ın dilinin Arapça olması yönüyle, Arapçanın kültürel olarak İslam dünyasının başat dili olması gerçeği önemli rol oynamıştır. Ortaçağda, kültürel ilişkilerin seyrini, siyasi egemenlikler değil, dinler belirlemektedir.

X. yüzyılın başında Fars ve Arap dünyasında siyasi ve askerî bakımdan üstünlük kuran Türkler, kendi dillerinin egemenliği konusunda herhangi bir çaba göstermemiş, hatta uzun süre Türkçenin değil, Farsça ve Arapçanın gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Türklerin Müslümanlığı kabul ettikleri X. yüzyılda dil durumunu etkileyen çok çeşitli sosyal ve kültürel etmenler vardı. Bunlar arasında, dillerin durumu ve toplumların bunlarla ilgili tavırları ile ilgili genel görünüş şu şekilde idi:

a) Arapça din dilidir, fakat bütün Müslüman topluluklar tarafından yazı dili olarak kabul edilmemiştir.

b) Farsça ve Türkçe Orta Asya'nın yerleşik iki kültür dilidir. Türk ve Fars toplumları kendi dilleri ile sanat ve edebiyatlarını devam ettirme iradesi göstermişlerdir.

c) Türklerin değişik kültür ve dillere hoşgörülü yaklaşımları sayesinde Farsça ve Arapça himaye edilmiş ve bu dillerde önemli eserler verilmiştir.

Şimdi bu üç temel görünüş noktasına biraz daha ayrıntılı olarak bakmakta yarar var.

a) Din dilleri, Ortaçağ doğu ve batı dünyasının ortak uygarlık dilleri olmuşlardır. Batı dünyasında Roma İmparatorluğu'nun resmî dili olan Latince, aynı zamanda İncil'in yazıldığı dildi. Bu yüzden, Latince yalnızca din işlerinde kalmamış, aynı zamanda devletin bürokrasi lisanı olmuştur. İslam dünyasında da Arapça, Müslüman devletler ve halklar arasında çok etkili olmuştur. İslamiyet'in Arap yarımadasından Kuzey Afrika, İran ve Orta Asya'ya yayılmasına koşut olarak Arapça da bu coğrafyalarda Müslümanlığı kabul eden milletlerin kültür dünyalarında önemli bir rol oynamıştır (Çetin, 1991: 283). Yeni Müslüman olan toplumlar, ilk olarak dinlerinin kutsal kitabı olan *Kur'an*'ı okumak ve anlamak için Arap alfabesini ve Arapçayı öğrenmek istemişlerdir. İşte, bu "Kur'an'ı öğrenmek ve anlamak" amacıyla başlayan Arapça bilgisi daha sonraları kurumsallaşmış, din bilimlerini (Kur'an, Hadis, Tefsir, Kelam, Fıkıh...) öğretmek üzere medreselerde dersler konulmuştur. Arapçanın yeni Müslüman olan halklar arasındaki yayılmasını sağlayan asıl etken bu bilimlerin öğretilmesi için Arapça gramerin okullarda öğretimi olmuştur.

Bu yüzden, Arapça bütün Ortaçağ Türk ve Fars toplumlarında önemli bir din ve kültür dili olarak kendini kabul ettirmiştir.

Fakat Müslüman toplumların din dili Arapça, Hıristiyan dünyadaki Latince gibi resmî dil olabilmiş değildir. Latince, XV. yüzyıla kadar Batıda mutlak din ve yazı dili olmuştur. Arapçanın Latince gibi tek yazı ve kültür dili olamamasının nedeni, Farsların ve Türklerin yazı dili kültürlerine sahip olmalarıdır.

b) Farsça III. yüzyıldan, Türkçe ise IX. yüzyıldan itibaren Orta Asya'da önemli kültür dilleri olarak görülmeye başlar. Farsça (Pehlevice), Sasanîlerden (III.-VIII. yüzyıl) beri Asya'da yerleşik bir kültür ve uygarlık dili olarak varlığını sürdürmüştür. Türkçe ise ilk yazılı kaynakları VII. yüzyıla kadar giden, fakat yazma eserlerini VIII ve IX. yüzyıllarda Budizm'i kabul ederek veren, Budist ve Maniheizt kültür çevrelerinde tercüme ve telif eserlerle zenginleşmiş bir dil idi. Türk dili, Uygurlar sayesinde oluşan bu dil zenginliği, Türkçeyi bölgedeki diğer uygarlık dilleriyle yarışabilecek duruma gelmişti. Nitekim XI. yüzyılda yazılan *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-Hakâyık* gibi eserlerdeki gelişkin üslup bunun en büyük kanıtıdır.

Türkçe-Farsça ilişkileri iki halkın hemen hemen coğrafyayı paylaşmaları sebebiyle erken dönemlerde başlamıştır. 642 yılındaki Nihavend savaşında Sasanîlerin yenilmesi ile Orta Asya Türklere açılmıştır. Köktürkler, Sasanîlerle sosyal ve kültürel ilişkilere girmişlerdir. Bu ilişkiler, çoğu zaman siyasi ve askerî ihtilaflarla geçse de kültür ve dil alanlarındaki karşılıklı etkileşimler her zaman devam etmiştir. Karahanlılar döneminden sonra İran ve Afganistan'da iktidarı ele geçiren Gazneliler zamanında Farsça gerek devlet katında, gerekse şair ve yazarlar arasında en itibarlı dil olmuş, Farsça yazan yazarlar yöneticiler tarafından teşvik edilmiştir. (Merçil 1996: 483). Selçuklular döneminde ise Farsça yüzyıllar boyunca devletin yazışma dili olmuştur. Türkler, kendi bürokratik işlerine yarayan Farsça ile devletin ihtiyaçlarını görmüşler diğer taraftan Arapçayı da din ve bilim alanlarında kullanmışlardır.

c) X. yüzyılda Türkçenin Arapça ile başlayan ilişkilerini ele almadan önce değineceğimiz bir diğer nokta ise Türklerin yabancı diller ve kültürlerle karşı tutumlarıdır.

Bilinen tarihleri boyunca yabancı dil ve kültürlerle her zaman hoşgörü ile yaklaşan Türkler, X. yüzyılda Farsça ve Arapça karşısında da aynı tutumu sergilediler. İslami dönemin önemli Türk hanedanları Gazneliler, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde bu iki kültür dili yalnızca korunmakla kalmamış, önemli bilim ve kültür eserleri bu dillerde oluşturularak bunların gelişmeleri de sağlanmıştır. Nitekim İran edebiyatının en büyük eseri olan *Şehnâme* Gazneli sarayında yazılmıştır.

2. ARAPÇA-TÜRKÇE İLİŞKİLERİ

Türkçe-Arapça ilişkilerinin temelinde Müslümanlık vardır. Türklerin Müslümanlığı kabul etmeleri ile birlikte bu iki dil arasında başta dinî olmak üzere daha birçok alanda kelime alış-verişi başlamıştır. Fakat bundan önce, Türklerin Hint-Avrupa dilleri ile ilişkileri olmuştur. Türkler 762 yılında Maniheizm'i kabul ettikten sonra Hint, Sanskrit ve Soğd dillerinden kelimeler almışlardır. Bir süre sonra Eski Uygurcadaki dinî terimlerin büyük bir bölümü bu dillerden geçen kelimelerin Türkçeye uyarlanması şeklinde görülür.

X. yüzyıldan sonra Müslümanlığı kabul etmeye başlayan Türkler, bu kez kutsal kitap *Kur'an*'ın dilini din dili olarak kabul etmişlerdir. Bu değişim yalnızca kelime alışında kalmamış, aynı zamanda Arap alfabesi de alınmıştır. Bu arada, Farsların *Kur'an* tercümelerinden yararlanılarak Türkçeye tercüme de gerçekleştirilmiştir. Samanoğulları zamanında *Fatiha*, *Yasin* gibi bazı kısa surelerin tercüme edildiklerini biliyoruz (İnan 1991: 160). XI. yüzyılda Karahanlı çağına büyük eseri *Kutadgu Bilig* yazılmış ve bu eserde yalnızca Türkçe kelime ve terimler değil, aynı zamanda Arapçadan alınan kelimeler ilk defa bir Türkçe metinde yer almaya başlamıştır. Bu kelimelerin başında *Allah*, *cennet*, *rab*, *günah*... gibi dinî terimler gelmektedir. Bu yüzyıldan sonra Arap alfabesi Uygur alfabesinin yerini almaya alırken Uygur alfabesi Doğu Türkistan'da daha dar bir alanda kullanılmaya devam etmiştir. Bu dönem eserlerinden *Atabetü'l-Hakayık*'ta ve Karahanlıca *Kur'an Tercümesinde* daha yoğun ve baskın Arapça kelime kullanımını görmekteyiz (Caferoğlu 1994: 91).

Türkçenin Arapça ile olan ilk dönem ilişkilerinde gözden ırak edilmemesi gereken en önemli nokta Farsçadır. Türkler, Sasaniler devrinden beri (III-VII. yy) Farslarla çeşitli sosyal, askerî ve kültürel ilişkilere girmişlerdir. Gaznelilerden itibaren İran, Afganistan ve Kuzey Hindistan coğrafyasında siyasî egemenlik kuran Türkler, saray ve yazışma dili olarak Farsçayı kabul etmişlerdir. Dolayısıyla Farsça bu dönem Türklerin yazılı iletişimlerini sağlayan temel dil konumunda olmuştur.

Türklerin Araplarla karşılaştıkları X. yüzyılda, Türkçe üzerinde Farsçanın önemli ölçüde etkisi vardı. Bu yüzden, Türkler, Müslümanlığın yazılı kaynaklarına aracı dil Farsça üzerinden ulaştılar. Farsların, Müslümanlığı öğrenmede kendi dilleri için uyguladıkları ilk deneyleri kendi dilleri için de tatbik etmişlerdir. Samanoğulları hükümdarı Emîr Mansur bin Nûh (961-976), *Kur'an*'ın Farsçaya çevrilmesini istemiş, bunun akabinde bazı surelerin çevirisi yapılmaya başlamıştır (Topaloğlu 1976 : 2). Zeki Velidi Togan'a göre *Kur'an*'ın Türkçeye ilk çevirisi de bu heyet içinde bulunan Türkler tarafından yapılmıştır (Togan 1960: 35). Bu çeviriden yaklaşık bir yüzyıl sonra XI. yüzyılın ilk yarısında Türkçeye yapılan bu tercüme, İslamî Türk edebiyatının ilk eseri olmuştur (Köprülü 1981: 162). Türkçede İslamiyet'le ilgili dinî terimlerin içerisinde hatırı sayılır bir Farsça tabaka bulunmasının sebebi olarak işte bu zamanda başlayan Müslümanlığı aynı şartlar altında, aynı coğrafyada kabullenmeleri düşünülmelidir.

Selçuklular döneminde Farsça, devlet ve bürokraside, Arapça ise din ve bilim dili olarak ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bu dönemdeki Türk devlet ve hanedanlıklarında Arapçanın çeşitli bilim sahalarındaki hâkimiyeti büyük ölçüde devam etmiştir.

Bu dil ilişkilerinin sınırlı bir boyutu da Mısırda hüküm süren Memlûklular döneminde (1250-1517) oluşmuştur. Kafkaslardan Mısır ve Suriye'ye getirilen Türk kölelerin bir süre sonra yönetimi ele geçirmeleri ile Türkçe sözler Mısır Arapçasına girmiştir (Karaağaç 2008: XVIII).

Osmanlı imparatorluğunun müesseseseleşme tarihinin başlangıcı olan İstanbul'un fethi ve akabinde Fatih medreselerinin kuruluşu ile birlikte Arapça bu kurumlarda din ve bilim dili olarak kullanılmıştır. Bu dönemlerde yazılmış Arapça eserlerin sayısı bir hayli fazladır. Medreselerdeki Arapça eğitimi yalnızca bilim kitaplarında kalmamış, aynı zamanda insanların gündelik konuşmalarında da kullanılarak Türkçeye de girmiştir. Osmanlı Türkçesindeki birçok Arapça kelimenin Türkçeye girişi bu yolla olmuştur. Yoksa Arap ve Türk toplumlarının bir arada yaşaması ile geçen kelimeler değildir. Bunların sayısı sınırlı olup İstanbul Türkçesine etkili bir şekilde yansması da mümkün değildir. Dolayısıyla bugünkü Türkiye Türkçesindeki Arapça asıllı kelimelerin aslı kaynağı medrese eğitimi dolayısıyla yapılan alıntılardır.

Dil ilişkileri çok yönlü kültürel ilişkilerin yansımasıdır. Bu bakımdan, Arapça ile Türkçe arasındaki ilişkileri türlü aşamaları olan, kaynak dil – hedef dil çerçevesi içinde değerlendirmek gerekir.

Türkçe ile Arapça arasında ilk dil ilişkileri Arapça dinî terimlerin alınması ile başlar. Türkçenin Arapça ile ikinci dil ilişkileri sahası kültürel sahadır. Arapça, Müslüman Türk devletlerinde yalnızca din dili olarak kalmamış, aynı zamanda önemli bir bilim ve kültür dili olarak da yerini almıştır. Başta, tıp, matematik, astronomi ve edebiyat alanlarında önemli sayıda Arapça eser yazılmıştır. Bunun yanında özellikle Osmanlı medreselerinde Arapça bilim dili olarak etkili olmuştur.

Türkçedeki Arapça alıntılar

a) Dinî alıntılar

b) Kültürel alıntılar olmak üzere ikiye ayrılır.

Esasen, Türkçede ve Müslümanlığı kabul eden diğer toplumların dillerinde Arapça dinî alıntılar önemli bir yer tutar. Arapçadan dinî terimler yanında başka kavram alanlarında da birçok kültürel alıntı kopyalaması yapılmıştır.

Dinî alıntılar, kaynak dildeki dinî terimin bütünüyle kopyalanması şeklinde olur. Bu anlamda Türkçede Müslümanlıkla ilgili terimlerin büyük çoğunluğu Arapçadır. Bu terimlerin birçoğu yalnızca dinî terim olarak kalmamış, ticari, hukuki alanlarda kullanılmıştır. Bunlardan ilk akla gelenler şunlardır: *ayet, azap, aziz, bereket, beraat, cami, cehennem, cennet, cemaat, cihat, delil, din, dua, enbiya, farz, fitne, ganimet, kafir (>gavur), gazi, günah, hac, hacı, hadis, hafız, helal, halife, haram, hatim, hayrat, hicret, hicri, hurafe, içtihat, iftira, ihlas, ihtilaf, ilahi, imam, iman, inşallah, irtica, irfan, irşat, İslam, İslamiyet, israf, istişare, itikat, itimat, Kabe, kabir, kader, kadı, kahin, kamil, kaza, kebir, kefalet, kelam, kerem, kible, kıyamet, kurban, küfür, lanet, mabet, mahluk, mahşer, manevi, masum, mazlum, mekruh, melek, mescit, meşru', mevlit, mezhep, mihrap, minare, miras, mucize, muhacir, muhasebe, muhlis, muhtaç, mukaddes, musalla, musibet, muska, mutlak, mübarek, mücadele, mücahit, müderris, müezzın, müftü, mülk, mümin, münafık, münakaşa, münevver, mürit, mürşit, mürteci, mürüvvet, Müslüman, müşahede, nafaka, nafile, namus, nasihat, nazar, nefret, nefis, nifak, nikah, niyaz, niyet, nizam, rab, rahman, ramazan, razı, resul,*

rezalet, rezil, rıza, risale, ruh, ruhban, rüku', sadaka, sabır, sadakat, sadık, sahur, secde, sefer, selam, selamet, sohbet, sulh, sünnet, Sünni, şart, şehit, şeref, şeriat, şeyh, şifa, Şii, şükür, taklit, tahsil, taksit, takvim, talep, talip, tarikat, tasdik, tasavvuf, taviz, tayin, taziye, tebessüm, tecrübe, tefekkür, tekbir, tekke, teneşir, teşbih, tesettür, teslim, tövbe (<tevbe), tevhit, umre, usul, üstat, vacip, vasiyet, vaaz, yemin, zalim, zina, ... (Yavuz 1992).

Türkçedeki Arapça alıntılara karşılık Arapçanın çeşitli yazı dillerinde ve ağızlarında azımsanmayacak sayıda Türkçe kelime bulunmaktadır. Arapçadaki ilk Türkçe alıntılar cahiliye devrine kadar götürülse de (Ateş, 1966: 27) asıl alıntılar Türklerin Ön Asya'ya göçüşünden sonra olmuştur. Büyük Arap tarihçisi el-Tabarî'nin *Târih el-rüsûl ve'l-Mülûk* adlı eserinde *el-ûkuşîyye* "Türk askeri" (<T. *öküş / üküş*"), *tagâr* "kap" (<T. *tagar*), *hâkân* "hakan, imparator" (<T. *kagan*), *dabbûs* "topuz" (<T. *topuz*), *dabbûk* "top, çevgan oyununda sopa ile vurulan top" (<T. *topuk*), *el-şukî* "hançer" (T. *çakı*), *Tarhan* "Bir unvan" (<T. *tarhan*), *tûk* "tuğ" (<T. *tug*), *yalmak* "üste giyilen askeri elbise" (<T. *yelmen / yalman*) (Ateş 1966 : 30, 31).

Daha sonraki dönemlerde Cezayir, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Mısır gibi Arap lehçelerine giren Türkçe kelimelerle ilgili birçok araştırma yapılmıştır (Çetin 1991: 284).

Cezayir konuşma dilinde Türkçe ve Türkçe aracılığı ile bu dile geçen Farsça kelimeler üzerinde bir tamamlayıcı doktora çalışması yapan Muhammed ben Cheneb, 615 kelime tespit etmiştir. Bu kelimelerin birçoğu Türkçe ve Türkçe fonetik yapı kazanmış Farsça kelimelerdir. Bunlar arasında, *azek* (<*azık*), *alaca* (<*alaca*), *baz* (<*bez*), *beçkı* (<*bıçkı*), *beşmak* (<*başmak* "ayakkabı"), *bugaz* (<*boğaz*), *hâzuk* (<*kazık*), *damir* (<*demir*), *tobcî* (<*topçu*), *kârâ* (<*kara* "siyah"), *kazalcık* (<*kızılçık*), *genbûr* (<*kambur*)... gibi temel kelimeler ve kültürel alıntılar yer almaktadır (Cheneb 1967).

Cheneb'in çalışmasından başka Türkçenin çeşitli Arap lehçeleri üzerindeki etkileri ile ilgili olarak Libya Arapçasındaki Osmanlıca kelimeler üzerinde Abdülkerim Abûşvereb (Abûşvereb 1986), Yemen Arapçasındaki Türkçe kelimeleri, İsmail bin 'Ali el-Ekû (Ekû 1985), Suriye ağızlarındaki Osmanlıca kelimeleri T. Halası-Kun (Halası-Kun 1969, 1973), Irak Arapçasındaki Türkçe kelimeleri Ali Mahfûz (Mahfuz 1964), Mısır Arapçasındaki Türkçe kelimeleri Ahmed Fuad Mütevellî (Müteveli 1991), Sudan ve Amman Arapçalarındaki Türkçe kelimeleri, Erich Prokosch (Prokosch 1983, 1989), Erkan Türkmen Libya ağızlarındaki Türkçe unsurları araştırmıştır (Türkmen 1988). Bedrettin Aytaç, bütün bu çalışmalardaki kelimeleri tek tek fişleyerek genel bir sözlük oluşturmuş ve kelimelerin yoğunlaştığı alanlar ve kelime türlerine göre ayrıntılı bir çalışma yapmıştır (Aytaç 1994). Bu çalışma ile bu araştırmalardaki bilgiler bir araya getirilerek sistemleştirilmiştir.

Aytaç'ın çalışması sonucunda Türkçe-Arapça dil ilişkilerinde, Türkçenin Arapçanın çeşitli lehçe ve ağızlarına verdiği çok sayıda kelime ile önemli bir Türkçe kelime katmanı oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Aytaç, çeşitli Arap lehçelerindeki Türkçe kelimelerle ilgili olarak daha önceden yapılmış inceleme ve derlemelere dayalı bir sözlük çalışması yapmış, Arap lehçelerinde yaşayan 957 Türkçe kökenli veya Türkçe aracılığıyla Arapçaya geçmiş 957 sözcüğün sözlüğünü hazırlamıştır.

Arap lehçe ve ağızlarında yer alan Türkçe kelimelerin anlam alanlarına bakıldığında, Arap ve Türk kültürleri arasındaki ilişkilerin niteliğinin aydınlatılması bakımından önemli ipuçları görülmektedir. Türkçenin Arapçaya verdiği sözcüklerin başında askerlik kavram alanı ile ilgili kelimeler, kullanım sıklığı ve yaygınlık açısından ilk sırada gelmektedir. Bunlar, *ağa*, *alay*, *alaybeyi*, *alaylı*, *başçavuş*, *binbaşı*, *bombacı*, *bölük*, *bölükbaşı*, *bölükemini*, *cephane*, *çavuş*, *karakullukçu*, *karavali*, *kışla*, *koğuş*, *kol* "kolordu", *kolağası*, *kumandan*, *kundak* "tüfek kundağı", *manga*, *mızrakçı*, *miralay*, *onbaşı*, *ordu*, *palaska*, *paşa*,

sağkolağası, sancaktar, seferberlik, silahlık, silahtar, tabur, tabya, tophane, topçu, tozluk, tüfekhane, yaver, yeniçeri, yüzbaşı, zırh, zırhçı olmak üzere toplam 45 kelimedir (Aytaç 1994: 150-151).

Türkçeden yapılan ikinci önemli alıntı alanı ise meslek isimleridir. Türkçe meslek isimleri yapan {+CI}eki ile oluşturulan çeşitli meslek isimleri Türkçeden kopyalanmıştır. *Ahçı, anbarcı, antikacı, arabacı, arzuhalci, hamamcı, hamurcu, çakmakçı, çeşneci, çizmeci, hancı, hizmetçi, kapıcı, kumaşçı, kürekçi, meyhaneci, mumcu, nalcı, sabuncu, tahrirci, telgrafçı, tulumbacı, tüfekçi, vernikçi...* (Aytaç 1994: 144). Çeşitli mesleklere ait bu sözler kültürler arası ilişkilerin pek kaydedilmeyen önemli bir yönünü daha ortaya çıkarmaktadır: Osmanlı devletinin bürokrasi ve zanaatkâr dili, imparatorluğun bütün köşelerine ulaşmış, böylece ortak bir mesleki terminoloji kurulmuştur. Bunun yanında, Türkçenin yalnızca askerî kavram alanına sahip bir dil olmadığı, yerleşik ve uygar toplumlara ait ticari terminolojiyi de kurmuş ve bunu başka halklara ulaştırmış bir dil olduğu ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Asya'nın iki büyük topluluğu olan Türklerle Araplar yaklaşık bin dört yüz yıllık ortak bir kültürel geçmişe sahiptirler. Bu iki topluluğun kültür ilişkilerinin kökeninde belirleyici ve başat unsur olarak din (Müslümanlık) gelmektedir. Din birliği ile başlayan ilişkiler, siyasi, ekonomik ve dilsel alanlarda da ortak paylaşımların kapısını aralamıştır. Bu alanlar arasında dil ilişkileri önemli bir yer tutar. Bu iki dil arasındaki X. yüzyıldan itibaren başlayan ve Arapçanın kaynak dil olarak yaşanan ilişkiler, bir süre sonra çeşitli alanlarda Türkçenin de kaynak dil hâline gelerek Arap lehçe ve ağızlarına çok sayıda kelime vermiştir.

KAYNAKLAR

ABUŞVEREB Abdulkerim (1986), “el-Kelimâtü'l-‘Osmaniyye fi'l-Lehçeti'l-Lîbiyye”, *Studies on Turkish-Arab Relations Annual*, İstanbul, s. 6-12.

ATEŞ Ahmed (1966), *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

AYTAÇ Bedrettin, (1984), *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

CAFEROĞLU Ahmet, (1994), *Türk Dili Tarihi*, C. II, Enderun Kitabevi, İstanbul.

CHENEB Mohammed Ben (1967), “Cezayir Konuşma Dilinde Muhafaza Edilen Türkçe ve [Türkçe Aracılığı ile Gelen] Farsça Kelimeler”, (Çeviren: Ahmed Ateş), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1966*, s. 158-213.

ÇETİN Nihad M., (1991), “Arap / Dil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Ekû, İsmail bin ‘Ali, (1985), “Kelimât Türkiyye Musta'male fi'l-Yemen”, *el-Eklîl*, s. 49-58.

HALASI-KUN T., (1969), “The Ottoman Elements in The Syrian Dialects”, *Archivum Ottomanicum*, Mouton.

HALASI-KUN T., (1973), “The Ottoman Elements in The Syrian Dialects II”, *Archivum Ottomanicum*, Tomus V.

İNAN Abdulkadir, (1991), “Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Tercümesi Üzerine Bir İnceleme”, *Makaleler ve İncelemeler*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

KARAAĞAÇ Günay, (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KÖPRÜLÜ Fuad, (1981), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul (3. Baskı).

LITTMAN Enno, (1954), “Türkisches Sprachgut im Agyptisch-Arabischen, *Westostliche Abhandlungen* Wiesbaden, s. 107-127.

MAHFUZ Ali, (1964), *el-Elfazü't-Türkiyye fi'l-Lehce'ti'l-Irakiiyya*, Bağdat.

MERÇİL Erdoğan, (1996), “Gazneliler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

PROKOSCH Erich, (1983), *Osmanisches Wortgut im Agyptisch-Arabischen*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.

PROKOSCH Erich, (1983), *Osmanisches Wortgut in Sudan-Arabischen*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.

TOGAN Zeki Velidi (1960) “Londra ve Tahran’daki İslâm Yazmalarından Bazılarına Dair”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul.

TOPALOĞLU Ahmet, (1976), *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur’an Tercümesi*, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları: 227, Araştırma ve İnceleme Eserleri: 1, İstanbul.

TÜRKMEN Erkan, (1988), “Turkish Words in the Libyan Dialect of Arabic”, *Erdem*, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 227-243.

YAVUZ Kemal-vd. (1992), *Dînî Terimler Sözlüğü I-II*, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul.